

Rijeka 2020: resemantizacija gradskog identiteta kulturom

Nevena Škrbić Alempijević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Hrvatska

e-mail: nskrbic@ffzg.hr

ORCID: 0000-0002-8653-7954

Valentina Gulin Zrnić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, Hrvatska

e-mail: gulin@ief.hr

ORCID: 0000-0002-3078-8033

SAŽETAK Rijeka je 2020. godine nosila titulu Europske prijestolnice kulture. Višegodišnju pripremu i planirana događanja u 2020. godini autorice definiraju kao okvir unutar kojega se intenzivira propitivanje identiteta grada kulturom vođenom urbanom regeneracijom. Pritom je važna temporalna dimenzija, činjenica da je EPK prilika da se promišlja o budućnosti grada. Stoga, rad uključuje, uz teorijsko-metodološki uvod, opsežno predstavljanje vizije Rijeke kako je zamišljena u dokumentaciji prijave i programu EPK, kao i u drugim strateškim gradskim dokumentima. Nadalje, autorice interpretiraju doživljaj i mišljenja građana Rijeke u aspektu značenja EPK za redefiniranje identiteta grada.

Ključne riječi: Europska prijestolnica kulture, Rijeka, urbane budućnosti, postindustrijski grad, redefiniranje identiteta grada.

1. Uvod: budućnosti „umornoga grada“

„Rijeka je pomalo umoran grad koji treba ponovno stvoriti sliku o sebi. Zbog toga Rijeka treba Europu. Moramo posegnuti izvan vlastitih uspomena i pripovijesti na koje smo navikli, o uspješnoj luci i prosperitetnom industrijskom gradu, jer taj grad jednostavno više ne postoji. Iščeznuo je krajem prošloga stoljeća, zajedno s 25 000 izgubljenih radnih mjesta, ostavljajući napuštene tvorničke hale, dimnjake i postrojenja.” (Tim RI:2020, 2016.: 2).

Ovim riječima autori *Knjige prijave* napisane 2016. godine, uglavnom riječki kulturni djelatnici i zaposlenici uprave Grada Rijeke, obrazlažu motivaciju za kandidaturu tog grada za Europsku prijestolnicu kulture 2020. godine. Europska prijestolnica kulture (dalje EPK) jedna je od temeljnih komponenti kulturne politike Europske unije kojoj je cilj slaviti bogatstvo i raznolikost europskih kultura, njegovati osjećaj pripadnosti europskoj kulturnoj sferi te regenerirati gradove godinom obilježavanja njegove kulture i umjetnosti. Autori riječke kandidature pozivaju grad i građane na zaokret od nostalgičarskih pogleda u slavnu prošlost, na ponovno promišljanje o sadašnjosti i ponovno zamišljanje svojih budućnosti.

Polazeći od utjecajnosti „megadogađaja“ kao što je EPK na europskoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, na opseg i ciljeve koji se EPK-om žele ostvariti, na dugotrajnost procesa u koracima od pripreme prijave do konačne realizacije i planiranja učinka događanja, EPK Rijeka 2020 definiramo kao okvir unutar kojega se intenzivira propitivanje identiteta grada i identifikacija s gradom. Pri tomu nam je upravo važna temporalna dimenzija – činjenica da je EPK prilika da se promišlja o budućnosti grada. Stoga, u radu ćemo se, nakon teorijsko-metodološkog uvoda, posvetiti opsežnijem predstavljanju vizije Rijeke kako je zamišljena u dokumentaciji prijave i programu EPK kao i u drugim strateškim gradskim dokumentima te ćemo interpretirati doživljaj i mišljenja građana Rijeke u aspektu značenja EPK za redefiniranje identiteta grada.

2. Europske prijestolnice kulture: kreativni gradovi, vizije urbanih budućnosti i temporalna agensnost

Program Europske prijestolnice kulture pokrenut je 1985. godine kao alat razvoja kulturne dimenzije europske zajednice i poticanja europskog identiteta. U devedesetima je program postao platforma kulturom vođene urbane transformacije (*culture-driven transformation*), od 2006. uvelike se usmjerava prema participaciji lokalne zajednice, da bi od 2014. godine istaknuti zahtjev bio prema programima društvene uključenosti. Promoviranje „jedinstva u različitosti“ europskih identiteta, poticanje razvoja gradova s osloncem na kulturu¹ i umjetnost, a istovremeno osnaživanje lokalnih zajednica neki

¹ U ovom se kontekstu pojam kultura ne koristi u antropološkom smislu kao sveobuhvatni načina života, već se ponajviše odnosi na organizirana javna događanja, umjetničke i kreativne prakse te na manifestacije u lokalnim zajednicama i gradskim susjedstvima.

su od principa promoviranih za pripremu EPK gradova. Osim što su se naglasci EPK okvira u proteklih 40 godina donekle mijenjali, uočljiva je tijekom godina i sve istaknutija institucionalizacija, profesionalizacija, dugoročnost planiranja i nadzora nad izvedbom projekta (Patel, 2013.).

EPK ima karakteristike „megadogađanja“ – velikih je razmjera u smislu angažiranih ljudskih, ekonomskih i prostornih kapaciteta, status se dobiva kompetitivnim odabirom, ima definirano vremensko trajanje i stvara iznimnu atmosferu i prakse u odnosu na rutinu i svakodnevicu (Salazar i dr., 2017.: 2). U kategorizaciji događanja koja se smatraju nositeljima urbane regeneracije (*event-driven regeneration*), EPK pripada velikim nesportskim događanjima (Smith, 2012.: 3). Nadalje, EPK treba sagledavati u okviru ideje kulture i umjetnosti kao pokretača urbanog razvoja prije svega kapitalnim ulaganjima u kulturnu infrastrukturu, povećavanje vidljivosti grada na međunarodnoj sceni te gospodarskim učincima veće (turističke) posjećenosti i potrošnje, a zajednički nazivnik tim procesima bio bi rebrendiranje grada. Iako svi EPK gradovi upućuju na navedeni proces, on je najistraženiji na primjeru Liverpoola (EPK 2008.) (Garcia i dr., 2010.). Urbana regeneracija upravljana kulturom nije strategija koja se razvija ekskluzivno u okviru smjernica za EPK gradove, nego svoje uporište ima u konceptu „kreativnog grada“ kao novog (globalnog) razvojnog modela koji se javlja kao potentna mogućnost krajem prošlog stoljeća, u eri sve većeg broja deindustrijaliziranih gradova, gradova koji se smanjuju uslijed depopulacije (*shrinking cities*). „Kulturna i kreativna industrija“ postaju temelji strateškom planiranju razvoja, restrukturiranju urbane ekonomije, stvaranju novih društvenih slojeva („kreativna klasa“) i ukupne „životne snage gradova“ koja stvara „dodanu vrijednost“ i utječe na rebrendiranje gradova i njihovo reskaliranje na svjetskoj mapi (usp. Landry i Bianchini, 1995.; Landry, 2000.; Florida, 2002.). Navedeni koncepti, iako su strateški primijenjeni u mnogim gradovima, kritizirani su zbog svojeg neoliberalnog upravljanja i učinka koji proizlazi iz „logike kapitala“ (Harvey, 2001.), a što se uočava u komodifikaciji kulture, gentrifikaciji, privatizaciji i socijalnoj isključivosti (Peck, 2005.; Scott, 2006.; Krätke, 2012.). Istom je linijom argumentacije upućena kritika konceptu EPK koji je usvojio ideju kulturne i kreativne industrije kao pokretača razvoja unatoč potencijalnim i stvarnim negativnostima društvenog razvoja, a koji se dodatno iskazuje u izraženoj interurbanoj kompetitivnosti i posljedičnim intraurbanim tenzijama (Pajvančić-Cizelj, 2019.; Boland i dr., 2020.).

Priprema za EPK počinje i desetak godina prije realizacije programa. Ne samo da grad mora imati dobru „podlogu“ u smislu već postojećeg strateškog planiranja, započetih procesa razvoja i nacionalne i lokalne političke podrške, nego se u dvjema fazama selekcije mora izboriti s dovoljno relevantnim programom. Prijavna knjiga uvelike je pogled u budućnost, u grad kakav se priželjkuje, vrlo jasno anticipiran u predviđenoj konkretnoj EPK godini, ali s idejom dužeg učinka i trajanja utjecaja pozitivnih društvenih, kulturnih i ekonomskih efekata EPK u daljnjoj budućnosti. EPK,

stoga, postavljamo kao temporalnu kategoriju jer upućuje na „horizonte budućnosti“ (Crapanzano, 2004.), potiče nadu prema novom i nadolazećem (Anderson i Holden, 2006.) i stvara specifični „vernakularni vrijemeprstor“ (*vernacular timespace*), razdoblje specifičnih praksi i afektivnih dimenzija koje konstituiraju (lokalno) kolektivno iskustvo (Bryant i Knight, 2019.). Ako budućnost definiramo ontološki kao otvorenu, onda se u tome upravo i otvara mogućnost djelovanja, individualnog i kolektivnog. Uvodeći temporalnost kao konceptualni okvir, budućnost definiramo kao „glavni objekt temporalne agensnosti“ (Ringel, 2016.: 22). Antropolog Felix Ringel (2016., 2018.) vrijeme vidi kao formu znanja, dakle i odnos prema budućnosti konstruira se kao društveno i kontekstualno specifična konstrukcija. Drugim riječima, naše viđenje budućnosti (kao uostalom i prošlosti) proizlazi iz sadašnjosti. Temporalna agensnost prema prošlosti znači da možemo mijenjati reprezentacije prošlih događaja, no oni sami nisu podložni promjeni. Međutim, kada govorimo o budućnosti, ne samo da se može mijenjati način reprezentacije, odnosno kako gledamo na vrijeme koje dolazi, nego već najrazličitijim formama kao što su „planiranje“, „projektiranje“, „budžetiranje“ i „koordiniranje“, ali također i „predviđanje“, „proricanje“, „nadanje“, „nagovještavanje“, „namjeravanje“ nastojimo „podrediti budući sadržaj tijeka vremena našoj agensnosti“ (Ringel: 2016.: 26). Odatle se svim formama, u kojima se stvara naše znanje i razumijevanje budućnosti sadržano u EPK pripremi i programu, aktivno djeluje prema sadržaju i odnosima u budućnosti, a ne samo prema percepciji budućnosti. EPK je u tom smislu alat temporalne agensnosti urbane zajednice. EPK Rijeku 2020, dakle, zaodijevamo u koncepte antropologije budućnosti (usp. Gulin Zrnić i Poljak Istenič, 2022.).

3. Metodologija

Istraživanje u Rijeci poduzeto je kao dio znanstveno-istraživačkog projekta „Urbane budućnosti: zamišljanje i aktiviranje mogućnosti u nemirnim vremenima“² i temelji se na kulturnoantropološkoj, kvalitativnoj metodologiji, na višekratnim terenskim istraživanjima u Rijeci u razdoblju od 2020. do 2022. godine. Korištena je metoda polustrukturiranog intervjua. Intervjuirale smo brojne društvene aktere koji su na različite načine sudjelovali u planiranju i izvedbi EPK-a: članove Gradske uprave i druge zaposlenike Grada, kreatore javnih politika, nekadašnje direktore, zaposlenike i suradnike tvrtke Rijeka 2020 d.o.o. koja je osnovana za provedbu EPK programa, zatim predstavnike kulturnih ustanova, poduzetničkih centara, nevladinih udruga, neprofitnih organizacija, nezavisne kulturne scene, građanskih i volonterskih platformi u Rijeci, autore i izvođače pojedinih segmenata programa EPK, kao i stanovnike gradskih četvrti u kojima se program odvijao te u najširem smislu građane koji su EPK pratili

² Bilateralni hrvatsko-slovenski projekt “Urbane budućnosti: zamišljanje i aktiviranje mogućnosti u nemirnim vremenima” financiraju Hrvatska zaklada za znanost (IPS-2020-01-7010) i Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (J6-2578). Više o projektu: www.citymaking.eu.

usputno, eventualno odlaskom na otvaranje ili neki od kulturnih programa. Izvor uvi-
da su i medijski materijali, novinski članci i objave na mrežnim stranicama. Također,
analizirale smo materijale producirane tijekom planiranja i realizacije projekta Rijeka
2020, strategije i razvojne planove Grada Rijeke i Primorsko-goranske županije, kao
i službene dokumente Europske komisije vezane uz EPK okvir. Materijal je obrađen
diskurzivnom analizom, komparacijom, jukstaponiranjem, analizom izvedbenog kon-
teksta, triangulacijom različitih iskustava te je analiza primarno temeljena na interpre-
tativnoj epistemologiji (Bernard i Gravlee, 2015.; Bryman, 2012.).

4. Rijeka 2020: „sanjanje grada“

Godine 1996. Gradsko poglavarstvo Grada Rijeke, u suradnji s odjelom Gradske
uprave za urbanizam, ekologiju i gospodarenje zemljišta, potiče izradu sociološko-
demografske studije koja je trebala biti podloga izradi prostorno-planske i strateške
dokumentacije za daljnji razvoj grada. Ta studija, naslovljena *Rijeka: baština za buduć-
nost* (Rogić i dr., 1996.), pokazuje da se grad u drugoj polovici 20. stoljeća razvijao u
diskontinuitetu u odnosu na prethodno građansko razdoblje, da se ekonomski i infra-
strukturno u socijalizmu razvijao na temelju paleoindustrijskog sektora i gomilanjem
radne snage koja nije razvila osobine zavičajnosti prema gradu, a kolektivno iskustvo
Rijeke u istraživanju krajem stoljeća opisivalo se kao „kaotičan grad“, neprivačan za
život, zagađen, nedovoljno prometno povezan s obalom i morem s kojim nema pra-
voga doticaja, s nedostatnom društvenom, kulturnom i sportskom infrastrukturom,
„nejasne budućnosti mladih“. U kontekstu nove političke državne stvarnosti i smjene
ekonomskog sustava istraživanje upućuje na potrebu da grad na sebe preuzme „ra-
zvojni rizik i inicijativu“ kao „poduzetnički akter“ pri čemu se kao „glavno riječko do-
bro dugoročno vrijedno“ prepoznaje njezin „geopolitički položaj i lučka sposobnost“
(ibid.: 268-269).

Godine 2016. Grad Rijeka ponovno pokreće promišljanje o gradu u okviru koncepta
za EPK 2020., doduše s drugim ciljem i drugim akterima. Dok se u gornjoj studiji
iz 1996. stanje *konstatira* i daju se preporuke za neku budućnost koja nije definirana
u vremenu, a nije niti sasvim jasna na horizontu, dvadeset godina kasnije budućnost
Rijeke se *imaginira* i ona je nadomak, udaljena konkretne 4 godine i fokus je grada
na pripremi za preuzimanje titule EPK-a. „Kada pišete prijavnu knjigu“, kazuje sugo-
vornica, „to je najljepši period tog projekta, možete sanjati, vi sanjate jedan grad“. U
smislu temporalne agensnosti i „sanjanje“ budućnosti oblik je djelovanja prema mije-
njanju sadržaja te budućnosti. Ako ga usporedimo s uobičajenim načinima planiranja
razvoja gradova koji se odvijaju uobičajenim metodama strateškog planiranja (npr.
SWOT analiza) kao temeljem suvremenog, racionalnog, propisanog³ upravljanja bu-

³ Usp. Zakon o sustavu strateškog planiranja i upravljanjem razvojem Republike Hrvatske (2017.)

dućnošću, „sanjanje grada“, o kojemu eksplicitno ili implicitno kazuju naši sugovornici, odnosi se na šire, kreativnije i slobodnije zamišljanje, „intelektualci i umjetnici koji su si dali tu slobodu“ i imaginirali „veliku ambiciju“ koja je nadilazila trenutne „realnosti“. „Sanjanje grada“, dapače i strastvenost u takvom pisanju prijave,⁴ dakle, imalo je i važnu afektivnu dimenziju pripreme – podrazumijevalo je „maštanje“ o urbanoj budućnosti, zamišljanje grada u kakvom bismo željeli živjeti pri čemu „nitko nije postavljao neke granice“. Upravo u toj razlici koju želi stvoriti leži potencijal EPK-a: budućnost je, ističe Arjun Appadurai, „oblik razlike“ (2013.: 299), oblikovane nečega drugačijeg.

U terminima „budućnosnih orijentacija“, koje tumače autori Bryant i Knight (2019.), riječki urbani kolektiv sredinom 2010-ih godina u fazi je *anticipacije* – u sadašnjosti se intenzivno priprema teren za nadolazeću budućnost, ponaša se, dapače, kao da se ona već događa – „Ne pišemo samo prijavu; *mi radimo kao da smo već osvojili naslov*“ (Tim RI:2020, 2016.: 99)⁵ – na neki način „privlači“ se budućnost k sebi. EPK je „događaj nade“ koji mobilizira i pokreće, stvara ozračje da je promjena moguća, pri čemu se nada uspostavlja kao afekt koji ima gotovo strukturalnu ulogu u urbanoj transformaciji (Anderson i Holden, 2006.). Konačno, to je trenutak *potencijalnosti*, „sposobnost budućnosti da postane budućnost“ (Bryant i Knight, 2019.: 107), trenutak u kojemu se ona već počela ostvarivati. U teorijskoj raspravi to nije samo potencijal u smislu onoga što budućnost može biti, nego potencijal upućuje na imanentni kapacitet događanja (u konkretnom slučaju EPK), upućuje da se već odvija radnja, pokrenuta je akcija, budućnost je već u koraku, ona je već gotovo opipljiva.⁶ Ipak, navode autori (ibid.), ta otvorena mogućnost da se neka budućnost realizira ne mora se i dogoditi. Rasplet budućnosti kakav se odigrao u Rijeci kao EPK 2020 nitko nije očekivao. Događila se pandemija koronavirusa i zaustavljena je budućnost koja je već bila gusta i dohvatljiva. Vrijeme je stalo. Grad je stao. Svijet je stao.

EPK Rijeka 2020 vrlo je složen i slojevit kompleks događanja i zgušnjavanja vremena. On je tekući, aktivan proces kojega naši sugovornici vide kao „šansu“ ili „priliku“, kao „zamašnjak“ mijene. Grad je s EPK-om „htio drastično ubrzati tranziciju“, objašnjava jedan od organizatora, a u drugom razgovoru dobivamo tumačenje da je EPK bila „kao neki *disruption*, nešto što je došlo, neki tornado, oluja, nakon čega dolazi do promjene paradigme“. Ubrzavanje, remećenje, promjena paradigme, sve su to dubinski procesi kojima je grad želio stvoriti novi identitet. EPK je događanje koje je

⁴ Referenca na navod iz Knjige prijave: „Rijeka je vjerodostojna i strastvena.“ (Tim RI:2020, 2016.: 99).

⁵ Istaknuto kurzivom označile autorice.

⁶ Autori kao primjer potencijalnosti daju sliku igrača koji na nogometnom igralištu preuzima loptu i vodi je prema голу: lopta u nogama više nije samo potencijal nego potencijalnost, konkretna radnja prema realizaciji, ali koja to još nije, jer, u konačnici, ishod je ipak i dalje neizvjestan (Bryant i Knight, 2019.: 105-131).

stimuliralo suočavanje grada sa samim sobom, neku vrstu pogleda unatrag na grad, na njegovu povijest i neuralgične točke u prošlosti, kao i pogleda unaprijed o Rijeci kakva se priželjkuje i o kojoj se sanja. Nabrajajući riječke specifičnosti od izuma torpeda, Klimtovih slika ili postindustrijske stvarnosti, do mitova o slobodarskom gradu i narativa koji je često bio dio kazivanja o tome da je „politika“ zaboravila taj grad, jedna osoba koja je usko surađivala u pripremi EPK kazuje da „uvijek postoje ti veliki mitovi i velike priče iz povijesti koje običavaju kao podloga jednoj velikoj budućnosti, jedan veliki potencijal, a stalno se taj razvoj koči, stalno je na rubu da prijeđe taj *tipping point* i krene punim jedrima naprijed. I od EPK se isto to očekivalo – sad je došao taj moment!“. Diskurs (o) EPK pun je temporalnih naznaka od dugotrajnog zastoja kao kolektivnog iskustva stanja u vremenu do ubrzavanja prožetog s očekivanjima. U tom smislu EPK bismo mogli imenovati javnim događanjem koje „modelira življeni svijet“ – društveni fenomen koji za same aktere ima stvarnu moć za poticanje, pokretanje i odvijanje promjene (Handelman, 1990.).

Zanimljivo je da se u studiji iz 1996. godine kulturnoj infrastrukturi i kulturnoj industriji ne daje neko posebno, a kamoli primarno značenje za urbanu mijenu, dapače, tvrdi se da niti „nema skupine sposobne sustavno organizirati i oblikovati remitologizaciju riječkog grada“ (Rogić i dr. 1996.: 264). Dvadeset godina kasnije grupa kulturnih djelatnika, umjetnika i menadžera u kulturi osmišljava identitet Rijeke, program i aktivnosti koje će, dobivanjem kandidature, postati smjer urbane transformacije. „Rekonfiguriranje“ Rijeke u kontekstu kulture i „EPK kao superalat“ za tu ubrzanu transformaciju trebali su u najskorije vrijeme, već 2020., dati rezultat s dugotrajnijim utjecajem koji se u prijavnoj knjizi naziva „naslijede“. Navodeći niz sličica riječkoga identiteta na prvim stupcima prijavne knjige kao što su podijeljeni grad, otvorenost, tranzitnost ili industrijsko naslijede, autori navode da trebaju „zajednički projekt koji bi nas okupio u želji da budućnost osmislimo umjesto da je samo iščekujemo“. Osmišljavanje je temporalna agensnost koja vodi remitologizaciji, a što je tema sljedećeg poglavlja.

5. Riječki identitet u prijavi: deindustrijalizirani grad kao grad kulture

Koncept „umornog grada“ kojim se Rijeka određuje u prijavnim materijalima za EPK upućuje na barem dvije dimenzije burne urbane prošlosti, kao i na strategije kojima nositelji gradskih razvojnih politika adresiraju te dimenzije. Jedna u prvi plan stavlja Rijeku kao industrijski grad koji je od sredine 18. stoljeća bujao na kvarnerskoj obali istočnog Jadrana zahvaljujući globalnom kapitalu i riskantnim infrastrukturnim projektima investitora – vizionara. Osnivanje šećerane, tvornice duhana, tvornice metalne opreme i ljevaonice, proizvodnja prvih torpeda na svijetu, uspostavljanje lučke infrastrukture i riječkog brodogradilišta, industrije nafte, otvaranje kožare, pokretanje proizvodnje leda, tvornice papira, malih kućanskih aparata i dr. miljokazi su kojima se i danas narativizira i gradskim šetnjama oživljava industrijska prošlost grada (usp.

Aničić, 2014.; Puljar D'Alessio, 2018.).⁷ Riječka industrija dodatan je zamah doživjela nakon Drugog svjetskog rata profilirajući se u okviru Općine Rijeka koja je obuhvaćala širi gradski prsten. Rijeka je kao najveća jugoslavenska luka služila kao pokazatelj socijalističke modernizacije, dok je od sredine 90-ih godina 20. stoljeća grad ujedno primjer tranzicijske deindustrijalizacije (Doričić et al., 2020.). Industrijska materijalnost u propadanju i mrtve zone nekadašnjih industrijskih kompleksa podsjetnik su u urbanom krajoliku na to da grad tek „treba ponovno stvoriti sliku o sebi”. Gubitak poslova u industriji, gospodarska stagnacija i nemogućnost brze prilagodbe novim zahtjevima tržišta za mnoge su stanovnike Rijeke značili prekarnost, ekonomsku i identitetsku krizu, predodžbe o neizvjesnoj budućnosti, one budućnosti koju treba nanovo osmisliti.

Drugi sloj, kojim se pri kandidaturi Rijeke za EPK tumači predodžba o „umornom gradu“, duga je povijest političkih i društvenih diskontinuiteta i migracija, dobrovoljnih i prisilnih. U tom se narativu povijesna previranja u Rijeci sažimaju osvrtno na dvanaest državnih formacija koje su se izmjenjivale na prostoru grada tijekom 20. stoljeća, kao i u opisima Rijeke kao grada podijeljenog državnom granicom između Kraljevine Italije i Kraljevine Jugoslavije tijekom dvaju svjetskih ratova (Tim RI:2020, 2016.: 4). Ti su procesi rezultirali izuzetno heterogenom etničkom strukturom građanstva, ali i velikim egzodusom riječkih Talijana nakon talijanske kapitulacije i integracije Rijeke u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju (Dukovski, 2010.: 126-136). Usporedno s time, zbog nagle politički koordinirane industrijalizacije i urbanizacije u poslijeratnom razdoblju, Rijeka je postala odredištem unutarnjih migracija iz raznih krajeva tadašnje Jugoslavije uslijed čega se broj gradskog stanovništva tijekom dva desetljeća udvostručio doseguvši broj od oko 140.000 građana 70-ih godina 20. stoljeća (L. T., 2018.). Prema Popisu iz 2021. godine Rijeka je grad koji broji oko 109 000 žitelja, heterogen prema nacionalnom i vjerskom sastavu.⁸ U tom gradu, navodi se u službenom programu Rijeke 2020, „budućnost se nikada nije uzimala zdravo za gotovo, već uvijek dijaloški, oprezno, propitkujući svaku, pa i najbolju namjeru” (Rijeka 2020, 2020.: 9).

⁷ <https://rijekaheritage.org/hr/Obilasci> (Pregledano 9. kolovoza 2022.)

⁸ <https://popis2021.hr/> (Pregledano 10. kolovoza 2022.). Treba naglasiti da je znatan pad broja stanovništva Rijeke s jedne strane prouzročen promjenom u teritorijalnom ustroju grada. Naime, do 1993. Općina Rijeka obuhvaćala je, uz prostor grada Rijeke, današnje gradove Kraljevicu, Bakar i Kastav, kao i općine Viškovo, Kostrenu, Čavle, Jelenje i Klanu. Šire područje riječkog prstena danas je obuhvaćeno Urbanom aglomeracijom Rijeke koju čini deset samostalnih gradova i općina (Urbana aglomeracija Rijeka, 2017.). Bitan poticaj osnivanju Urbane aglomeracije Rijeka bio je upravo EPK projekt, odnosno propozicija programa prema kojoj se programom treba obuhvatiti i kulturom aktivirati šire područje grada koji nosi titulu. No, s druge strane, usporedba s rezultatima Popisa 2011. godine i s podacima Odjela za gradsku samoupravu i upravu Grada Rijeke upućuje na znatan demografski pad (smanjenje od oko 20 000 stanovnika) i nastavak trenda primjetnog od početka ovog stoljeća. Takva tendencija Rijeku svrstava u kategoriju “grada koji se smanjuje” što je karakteristično za mnoge postindustrijske gradove.

Prema službenom diskursu Grada, primjetnom i u *Knjizi prijave za EPK*, brojne promjene i način života u Rijeci naučio je njezine stanovnike suživotu i uvažavanju kulturne raznolikosti (Tim RI:2020, 2016.: 8). Iz tog je razloga, povezujući industrijsku s multinacionalnom identitetskom odrednicom grada, program Europske prijestolnice kulture 2020. nosio naziv *Luka različitosti*. Inicijatori riječkog EPK programa pojmom „luka“ potiču asocijacije na more, rad, migracije (što su ujedno temeljna usmjerenja, odnosno *klasteri* programa Rijeke 2020), na međunarodnu razmjenu, komunikaciju, kozmopolitstvo, kao i na specifičan riječki osjećaj mjesta i osjećaj pripadnosti gradu (ibid.: 6-8). Luka Rijeka, površine od 150 hektara u srcu grada, ključna je fizička i simbolička odrednica grada kao prostora rada i življenja (Uredništvo Portala hrvatske tehničke baštine, 2017.). Duga povijest riječke luke, ispisana globalnim kapitalom, interesima europskih sila, državotvornim idejama, ratnom destrukcijom, poslijeratnom tranzicijom te konačno recentnim izlaskom nekadašnjeg državnog dobra na dioničko tržište, povlačenjem većinskih dioničara i sporovima žarište je nastanka grada, urbanog razvoja, ali i propadanja (Dubrović, 2001.).⁹ U okviru EPK-a, luka se osmišljava kao niša za brendiranje grada novom umjetničkom i kulturnom produkcijom, kao mjesto eksperimentiranja s estetskim potencijalom industrijske baštine i riječkog „duha mjesta“ te ustrojavanja novih poslovnih i življenih dinamika. Sagledana s tog aspekta iskušavanja novoga, Luka se različitosti u programskoj koncepciji definira vrijednostima hrabrosti, neobičnosti i ambicioznosti te atributima otvorenog grada dinamičnog života, slobodarskog duha i progresivnih ideja.¹⁰

Uporište za drugi dio sintagme, različitost, autori *Knjige prijave* pronašli su u multikulturalnosti svoga grada, argumentirajući da „biti Riječaninom danas znači živjeti u gradu s 22 nacionalne manjine u kojem dnevni list izlazi na dva jezika (donedavno na četiri), s dvije konstitutivne manjine, redovitim radijskim programom na talijanskom jeziku te romskim naseljem čiji su se stanovnici integrirali u radni i društveni život grada“ (Tim RI:2020, 2016.: 8). No, naglašavanje različitosti nije bio proces usmjeren odozdo prema gore, kojim su sami građani, predstavnici različitih skupina, iz ukupnosti svog kulturnog inventara odabirali one elemente koji bi, prema njihovu sudu, najbolje predstavili tu heterogenost. Različitost je u EPK projektu prije svega definirana vokabularom Europske unije koja se od 2000. godine izrazom „ujedinjena u različitosti“ koristi kao svojim motom.¹¹ O nužnosti takvog usmjerenja pri stvaranju koordinatnog sustava i ključnog pojmovlja svakog EPK projekta, od vrha političke hijerarhije EU prema lokalnom, nedvosmisleno govore i aktualne smjernice Europske

⁹ <https://lukarijeka.hr/> (Pregledano 14. kolovoza 2022.)

¹⁰ <https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/> (Pregledano 14. kolovoza 2022.)

¹¹ Usporedo s ovim prijevodom, izraz *united in diversity* na hrvatskom se jeziku javlja i u inačici „ujedinjena u raznolikosti“ (https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/symbols/eu-motto_hr, Pregledano 12. kolovoza 2022.). U ovome kontekstu između pojmova „različitost“ i „raznolikost“ nema bitne semantičke razlike.

komisije za gradove koji pripremaju EPK prijavu, a kojima je jedan od fokusa upravo europska dimenzija projekta opisana duž linija „promicanja kulturne različitosti Europe, interkulturalnog dijaloga i većeg uzajamnog razumijevanja među europskim građanima” (European Commission, 2017.: 18). Određenost pojma ‘kulturna različitost’ koji se koristi u EPK prijavama europskim konotacijama precizirana je ovim tumačenjem: „Ovo je europski projekt. Programi trebaju naglasiti i zajednička obilježja i različitost kultura u Europi.” (ibid.: 12). Uz to, Europska komisija EPK projekte definira kao okvir za moguću urbanu regeneraciju, kao „jedinственu priliku za grad koja može rezultirati pozitivnim kulturnim, društvenim i ekonomskim učinkom.” (ibid.: 6). Upravo je taj potencijal Tim Rijeka 2020 vidio kao priliku za odmak od „umornog grada“, kao poticaj za aktiviranje razvojnih mogućnosti i projekata grada Rijeke.¹²

6. Kulturom vođena urbana regeneracija

„Pripremati kandidaturu, kao i sam projekt, dugotrajan je proces koji zahtijeva značajne ljudske i financijske resurse, no u našoj viziji ovaj projekt nije izolirano jednogodišnje događanje, već kruna svih nastojanja, ulaganja i promjena koje će se dogoditi u kulturi narednih godina. U našoj je viziji, također, to održivi projekt čiji će kulturni, gospodarski i društveni učinci biti dugotrajni, koji će dati neophodan poticaj za konačnu transformaciju Rijeke u grad kreativnosti i znanja. Kandidirati se za europsku prijestolnicu kulture znači imati viziju, vjerovati u pokretačku snagu kulture i dobrobit kulture za sva područja života, znači željeti podijeliti tu viziju sa svim akterima u kulturi, građanima i cijelom zajednicom, regijom pa i šire, znači željeti učvrstiti međunarodnu poziciju Rijeke, promovirati vrijednosti našeg načina života, još čvršće se vezati vjerom u zajedničku budućnost.” (Grad Rijeka, 2013.: 26-27).

Navedeni citat iz *Strategije kulturnog razvitka grada Rijeke 2013. – 2020.* naznačuje kako je Gradsko vijeće Grada Rijeke, koje je usvojilo strategiju 2013. godine, odredilo ulogu te tada još priželjkivane titule EPK u transformaciji grada kulturom, urbanom regeneracijom i kreiranjem zajedničke budućnosti riječkih građana. Osvajanje prestižne titule EPK kao silnice urbane regeneracije bilo je ujedno jedno od ključnih mjesta programa političke koalicije „Rijeka za sve” na čelu s Vojkom Obersnelom, dugogodišnjim riječkim gradonačelnikom i članom Socijaldemokratske partije Hrvatske.¹³

¹² Bitno je napomenuti da sama Europska komisija ne dodjeljuje sredstva za realizaciju EPK programa, ali dobivanje titule otvara mogućnosti prijave na različite fondove, europske i nacionalne. To proizlazi iz reputacije Europske prijestolnice kulture koja je u službenim dokumentima Europske komisije objašnjena sljedećim riječima: „Grad kojem je dodijeljena titula EPK dobiva znatnu međunarodnu pozornost od trenutka preporuke za odabir do razdoblja znatno nakon EPK godine” (Selection Panel, 2016.: 19).

¹³ <https://rijekazasve.eu/program> (Pregledano 15. kolovoza 2022.). Treba napomenuti, prema iskazima naših sugovornika, da je politička podrška projektu, kao i politička stabilnost u smislu kontinuiteta vlasti, važna podloga provedbi EPK projekta.

Urbana regeneracija, koja je svoj zamašnjak trebala dobiti EPK inicijativom, posebno se odnosila na dva segmenta – na stvaranje i jačanje kulturne infrastrukture te na izvođenje niza kulturnih događanja u riječkom javnom prostoru. Prvi segment, infrastruktura, propozicijama programa Europske komisije, nije mogao biti financiran sredstvima EPK projekta. No, gradske su vlasti dobivanje titule iskoristile kao pogodan trenutak za realizaciju dugogodišnjih planova urbane obnove i za privlačenje dodatnih sredstava iz različitih fondova. Stoga, mnogi zaposlenici Grada, akteri koji su radili na obnovi i restrukturiranju zapuštenih objekata, najčešće nekadašnjih industrijskih postrojenja, ali i drugi građani Rijeke infrastrukturne projekte smatraju konkretnom materijalizacijom urbane regeneracije u okviru EPK-a.¹⁴ Kao najobuhvatniji pokazatelj tog trenda redovito se navodi obnova nekadašnjeg industrijskog kompleksa Rikard Benčić, prostora na kojem su se od sredine 18. stoljeća izmjenjivala postrojenja Rafinerije šećera, Tvornica duhana, zatim, nakon kraja Drugog svjetskog rata Tvornica motorne opreme i ljevaonica Rikard Benčić, koja je sa svojom djelatnošću prestala 1998. te otkad upravljanje kompleksom i njegovu prenamjenu preuzima Grad Rijeka (Aničić, 2014.). Gradske vizije revitalizacije kompleksa Benčić, koje je od 1970. zaštićeno kao kulturno dobro,¹⁵ bile su raznovrsne: izgradnja hotela, trgovačkog i poslovnog kompleksa, javne garaže i trga neki su od nerealiziranih planova koji su se vezivali za tu zonu od početka ovog stoljeća.¹⁶ Od 2013. godine, potpisivanjem Sporazuma o suradnji u provedbi projekta rekonstrukcije i uređenja kulturno-turističkog, poduzetničkog i administrativnog kompleksa Rikard Benčić između Grada Rijeke i Ministarstva kulture Republike Hrvatske počinje višegodišnja transformacija tog prostora u novi kvart kulture (Agencija VLM 2013.). Taj projekt predstavlja klasičan primjer postindustrijske obnove baštinizacijom nekadašnje industrijske materijalnosti, odnosno transformacijom proizvodnih kompleksa koja su pripadala sekundarnom sektoru u kreativne industrije (Černelić Krošelj, Jelavić i Rožman, 2011.). Tako je projekt definiran već Sporazumom Grada i Ministarstva kojim se predviđa rješavanje problema „nedostatka infrastrukture za kulturne djelatnosti”, kao i vraćanje „u život vrijedne riječke kulturne baštine” i objedinjavanje „kulturno-turističkih i administrativnih sadržaja u posve novom okruženju” (ibid.). U različite zgrade današnjeg Art-kvarta, kako se kompleks Benčić počeo nazivati i prepoznavati u popularnom diskursu, smješteni su ili premješteni Muzej grada Rijeke, Muzej moderne i suvremene umjetnosti, novoosnovana Dječja kuća, definirana kao centar kulture i umjetnosti za djecu te gradska knjižnica.¹⁷ Kako pokazuje društvena dinamika kojoj smo svjedočile

¹⁴ O tome govori i činjenica da je jedna od rubrika na službenoj stranici Rijeke 2020 posvećena obnovi zgrada (<https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/>, Pregledano 16. kolovoza 2022.)

¹⁵ <https://www.muzej-rijeka.hr/zbirke/palaca-secerane/> (Pregledano 16. kolovoza 2022.)

¹⁶ <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=19&t=318&hilit=rikard+ben%C4%8Di%C4%87> ((Pregledano 16. kolovoza 2022.)

¹⁷ U trenutku pisanja ovoga rada, gradska je knjižnica u izgradnji, dok su ostale spomenute ustanove svoj novi dom pronašle u obnovljenom kompleksu Benčić. Obnova je financirana bespovratnim sredstvima Europske unije.

na svojim terenskim istraživanjima, Art-kvart Benčić već u ovom trenutku generira neke nove kulturne prakse, pridaje prostoru dodatna značenja i vrijednosti oživljavajući pritom taj dio grada.¹⁸

Drugi modus urbane regeneracije, koji se planirao pokrenuti projektom EPK, odnosio se na izvedbeni kulturni program temeljen na širokom spektru javnih događanja različitih profila – „od vrhunskih umjetničkih izvedbi velikih europskih zvijezdi do programa u malim zajednicama koje tematiziraju male, ali zapravo iznimno važne teme” (Rijeka 2020, 2020.: 14). Obuhvaćao je tako umjetničke i tematske izložbe, umjetničke i urbane intervencije, akcije i atrakcije, festivale i manifestacije, kazališne i plesne nastupe, koncerte operne, klasične i popularne glazbe, dječje programe, programe usmjerene k uključivanju i aktiviranju građana, partnerske programe zasnovane na javnom pozivu, skupove, konferencije, predavanja, predstavljanja knjiga, gostovanja svjetskih i domaćih umjetnika i stručnjaka itd. U materijalima Europskog parlamenta samo dodjeljivanje EPK titule Rijeci tumači se upravo urbanom događajnošću, odnosno njezinom „bohemsom atmosferom i obiljem festivala”.¹⁹ Program je osmišljen kao spoj progresivnih kulturno-umjetničkih manifestacija međunarodnog odjeka i izvedbi tradicijske baštine pod kojima organizatori uglavnom podrazumijevaju običajne prakse, ponajprije zvončare s riječkoga područja kao jednog od simbola Rijeke 2020. Konceptijski se temeljio na tri tematska čvorišta koja su prepoznata kao poveznica između riječkog urbanog, lokalnog identiteta i ideje suvremene Europe, točnije Europske unije: na temama *vode*, integrirane već u popularni slogan Rijeke kao „grada koji teče”;²⁰ *rada*, s naglaskom na postindustrijskom radu i perspektivama rada u budućnosti, te *migracija* kojima se budućnost Europe određuje sve većom mobilnošću i spremnošću da prihvatimo Druge (ibid.: 21).

Kao scena EPK izvedbi trebao je poslužiti čitav prostor grada s idejom da se javnim događanjima ispune svakodnevne lokacije življenja i rada, da prolaznici mogu i slučajno naići na umjetničko djelo, time svoj grad očuditi, oplemeniti se, te iz tog susreta nešto i naučiti. Zato su urbane intervencije često bile pozicionirane u prostorima veće frekvencije i fluktuacije ljudi, poput riječke rive, luke i Korza, ali i u mrtvim zonama grada obilježenim postindustrijskim propadanjem kojima su EPK izvedbe trebale, barem privremeno, donijeti neki novi život, poput delte Rječine. Nadalje, pojedine su

¹⁸ Projekt EPK potaknuo je obnovu još nekih prethodno zapuštenih objekata, kao što je hala Exportdrva, nekadašnjeg lučkog skladišta za smještaj finalnih drvnih proizvoda, prenamijenjenu za povremene izložbe, zatim prostor RiHuba u Grohovčevoj ulici, koji je služio kao EPK informacijski centar, a danas je u tu lociran Startup inkubator Rijeka, te brod Galeb koji se planira urediti kao brod-muzej (<https://rijeka2020.eu/o-epk-projektu/obnova-zgrada/>, Pregledano 17. kolovoza 2022.)

¹⁹ <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20191127STO67509/galway-and-rijeka-2020-european-capitals-of-culture> (Pregledano: 17. kolovoza 2022.)

²⁰ <https://www.lokalpatrioti-rijeka.com/vijesti/130-volim-grad-koji-tece-porijeklo-naziva> (Pregledano: 17. kolovoza 2022.)

programske dionice svoju svrhu ostvarivale upravo izmještanjem dijela događanja iz gradskog centra. Takav je slučaj s programskim pravcem 27 susjedstava kojemu je cilj bilo promicanje kulture odabranih lokalnih zajednica, ali i ideje „da smo jedni drugima istinski europski susjedi” umrežavanjem svakog od susjedstava s jednom europskom zemljom.²¹ Taj je pravac svojim aktivnostima okupio različite predjele Rijeke, kao i mjesta diljem Primorsko-goranske županije – od kvarnerskih otoka do Gorskog kotara.

U programu EPK, koji je trebao obuhvaćati oko 300 kulturnih manifestacija s više od 600 pojedinačnih događanja koncentriranih tijekom jedne godine, primjetno je istodobno određenje Rijeke kao prijestolnice kulture „prema van” i „prema unutra”: s jedne strane težnjom k povećanju reputacije grada kao kulturne metropole na međunarodnom planu, a s druge strane težnja k elementima koji doprinose „pozitivnoj promjeni u percepciji i energiji grada” iz vizure lokalnih stanovnika (Grad Rijeka, 2013.: 66). Grad ispunjen novom energijom i inovativnim potencijalom kulture – to je, ukratko, vizija riječke budućnosti koja je trebala biti otjelovljena izvedbama EPK programa.

7. „Šta je Rijeka Riječanima?”: propitivanje identiteta grada kulturnim projektom

„Riječanima nije jasno šta je Rijeka, mislim da je to ključna stvar, nemamo mi problem percepcije slučajno (...) ljudi su nevjerojatni pasatisti industrijske prošlosti, ljudi realno nemaju ideju transformacijsku i zapravo je EPK najviše trebao da mi sami sebi kažemo: ‘Ej, ljudi, nisu ni osamdesete, ni devedesete, ni nulte, nego su tridesete’ i ako hoćemo shvatit šta će bit tridesete, daj ajmo uzet ovaj grad i trest ga pet godina...“.

Godine „trešnje“ grada kulturom, o čemu govori sugovornik u gornjem citatu, odnose se na priliku i vrijeme EPK-a. U ovome poglavlju donosimo percepciju vizija i mijena koje se događaju slijedom EPK aktivnosti. Iako je građa iznimno opširna, u ovome članku usmjerit ćemo se na temu kako kulturna infrastruktura mijenja grad te na pitanje percepcije kulture u okviru riječkog EPK programa.²²

Kompleks Benčić najvidljivija je materijalizacija kulturne regeneracije grada i redefiniciranja njegova identiteta kroz preoblikovano urbano tkivo kulturnom infrastrukturom, to je „konkretni *legacy* EPK“. Jedan od sugovornika ističe da je nakon Drugog

²¹ <https://rijeka2020.eu/program/27-susjedstava/> (Pregledano: 17. kolovoza 2022.)

²² Zbog opsega članka sužavanje fokusa je nužno, no upućujemo na blogove Jasne Čapo koji su objavljeni na mrežnoj stranici projekta (www.citymaking.eu), a nastali su nakon terenskih istraživanja i problematiziraju neke druge aspekte koji su otvoreni tijekom EPK-a – multikulturalnost, fumanstvo, nacionalizme, povijesne diskontinuitete, sudjelovanje lokalne zajednice i nasljeđe EPK (Čapo, 2021. – 2022.).

svjetskog rata, u više od 70 godina, izgrađen jedan jedini objekt za kulturne potrebe, a to je nova namjenski izgrađena zgrada Muzeja narodne revolucije (1976.), u parku Guvernerove palače, u kojoj se nalazi druga kulturna institucija – Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja. Grad u kojemu „knjižnica nije imala svoj prostor, ni gradski muzej nije imao svoj prostor, ni MSU nije imao svoj prostor“, nakon EPK-a ostaje s kompleksom koji neki uspoređuju s „museums quartir“ u Beču, asocijativno ga povezujući imenom „art-kvart“, ali i idejno, konceptualno postavljajući kulturu u središte novih urbanih praksi u produženom centru grada koji postaje „vibrantniji, drugačiji“.

Novi Art-kvart, planiran godinama unaprijed, svoju je finalnu i svečanu realizaciju trebao doživjeti u 2020. – EPK godini. Takvim planovima, status EPK-a donijelo je iznimno „ubrzanje“ (prije svega u financijskom smislu i u smislu političke podrške gradske uprave), no, ipak, Art-kvart nije bio u potpunosti realiziran tijekom 2020. godine, dapače, za potpunu realizaciju obnove svih planiranih objekata bilo je jasno da će trebati još nekoliko godina. To je uvelike mjesto kritike građana, iznošenja određenih sumnji vezanih za transparentnost i organizaciju cijeloga procesa, izražavanja razočaranja zbog „nedovršenosti“ i „nespremnosti“, čak i osjećanja „srama kako Rijeka izgleda, a otvara EPK“. Ono što je tijekom 2020. godine realizirano, dovršeni obnovljeni objekti, postavi i programi koji su u njima započeli, u mnogima su izazvali oduševljenje, ponos i zadovoljstvo.

Mnoge reference u kazivanjima upućuju na pozitivan odnos prema novim konceptima kulture koja će se događati u novim objektima – ta se kultura doživljava kao otvorena, neelitistička, interaktivna, pozivajuća i participativna. Ako je infrastruktura „hardver“, komentira sugovornica, onda su novi programi „softver“ koji ima potencijal „promijeniti navike građana i interese turista, gostiju Rijeke“. Neki su naši kazivači i programske umjetničke odabire komentirali u tom smislu „promjene navike“, dapače i „promjene svijesti“. Već je samo otvaranje izazvalo oprečna mišljenja. Večernji je spektakl uprizoren u riječkoj luci iscrtanoj osvjetljenim dizalicama, iskrama varenja, jedrima tradicijskih plovila i reflektorima žestokog javnog koncerta. *Opera Industriale*, definirana kao urbana riječka opera, spojila je i estetizirala zvukovlje radnog dana u brodogradilištu, industrijske buke, zatim riječkog *rocka* i *punka*, zvonjavu zvončara, verbalizirane crtice iz riječke povijesti i citate riječkog pjesnika Janka Polića Kamova, povike: „Ajmo, grade!“ te zaključno talijanske, radničke pa antifašističke pjesme *Bella Ciao* (Rijeka 2020, 2020.: 36-37.). Mnogi su lokalni stanovnici, uključujući one koji su se kritički odnosili prema pojedinim aspektima Rijeke 2020, opisivali svoje doživljaje ponosa na svoj grad, ganuća, kohezije i zajedničkog sudjelovanja, pjevanja svim građanima poznatih pjesama, kolektivnog bivanja Riječanima pod upornom riječkom kišom tijekom otvorenja. Među građanima je, međutim, neke prijepore izazvala suvremenost muzičkog izričaja i nekonvencionalnost izvedbi. Ono što je umjetnički program EPK-a učinio Rijeci jest „da je otvorio jednu veliku raspravu“, kazuje jedna

od sugovornica, „neki su se htjeli tući oko EPK“, „neki nisu mogli podnijet to sve što se nudilo“. No, komentira sugovornica, „ta diskusija, da su ljudi preispitali sebe u svemu tome [je] odlična jer se moraš preispitati da li više uopće možeš pratiti trendove modernog društva, da li ti razumiješ Maljkovića i njegovu izložbu,²³ da li si nešto pročitao o Maljkoviću (...) ja sam se isto puno puta našla u tom preispitivanju, mislim da je to dobro, da te to malo diže. To, naravno, ne možemo izmjeriti jer je u svijesti ljudi“.

„Rijeka bi trebala biti *cutting edge*“, dio je zamisli organizatora – našeg sugovornika, a temelji se na razumijevanju grada koji nije i ne može biti „zapakiran“ u aktualne smjerove rebrendiranja europskih gradova sve sličnijim festivalima, javnim događanjima i uređenjima prostora koji bi pretvorili Rijeku u „dosadni, sitni, buržoaski grad“. Rijeka je, navodima nekih sugovornika, istraumatizirana, radnička, ružna, urbanistički promašena i odatle niti EPK nije mogao slijediti konvencionalne obrasce brendiranja, nego je EPK trebao, kazuje nam sugovornik, „ponuditi pogled na kreiranje budućih stvarnosti koji nije *mainstream*“. Rijeka se i u smislu svojega identiteta u nekim ranijim desetljećima definirala alternativom, svojom urbanom, alternativnom i kulturnom scenom koja je svoj vrhunac imala u 1980-ima te je bila prepoznata i u bivšoj državi, a i u razgovorima je taj narativ bio izrazito prisutan, jedan od onih koje bismo mogli nazvati „mitskim“ jer sugovornici nisu nalazili reference u sadašnjosti. „Rijeka je prošla onu fazu rokerskog grada, pankerskog grada, nekog anarhističkog grada, i sad nije više bilo ni tog rocka ni ništa – i gdje smo? Šta smo?“ komentira jedna Riječanka upućujući na krizu urbanog identiteta.²⁴

Segment kulture u kojemu su se Riječani identitetski i integrirano nalazili bio je karneval. Također, mnoštvo programski planiranih festivalskih događanja bilo je prihvaćeno s uključivanjem. Za festivale Tobogan i Etno Porto mnogi su isticali da su već postali dio kulturno-turističke ponude grada i unatoč pandemijskim uvjetima održali su sada već višegodišnji kontinuitet. Dio kulturnog programa bile su i umjetničke intervencije u javnom prostoru s ciljem propitivanja građanskog identiteta, tolerancije, prolaznosti, suživota s prirodom i kolektivne memorije. Skulpture, murali, neuobičajene aktivnosti za javni prostor, šetnje, performansi, instalacije suvremene umjetnosti – formati su koji djeluju na ljude, građane, prolaznike, turiste, odnosno djeluju

²³ Referenca na umjetničku izložbu – David Maljković „S kolekcijom“ (MMSU, 31.1. – 30.4.2020.) (V. Rijeka 2020, 2020.: 45).

²⁴ Treba napomenuti, iako u ovome članku zbog opsežnosti ne možemo ulaziti u analizu, da su i gotovo svi izložbeni postavi u Rijeci tijekom 2020. godine propitali riječki identitet, kompleksne političke odnose, diskontinuitete, granice, migracije, rad, urbani razvoj. Izložbe su realizirane u novom Muzeju grada Rijeke, u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog Primorja, u galeriji Kortil (HKD Sušak), u zgradi Filodrammatice (izložbeni prostor udruge Drugo more) te u zgradi Exportdrva (usp. pr. kataloška izdanja Perinčić i Milčić, 2019.; Dubrović, 2020; Pandža, 2021.; Mimica i dr., 2022.; <http://drugo-more.hr/dopolavoro/>; mrežne stranice MGR, PPMHP, galerije Kortil i dr.). Zaseban članak mogao bi se fokusirati na komparativnu analizu reprezentacija Rijeke u izložbama tijekom EPK-a.

s njima. Iako mnoge od planiranih intervencija nisu realizirane zbog pandemijskih okolnosti, već i ono što se odvijalo, pokazalo je snagu i provokaciju aktualizacije i propitivanja riječkog identiteta umjetnošću: Stog stijena Ivana Kožarića bio je zapaljen, a Spomenik crvenoj Rijeci Nemanje Cvijanovića izazvao je brojne polemike u javnosti. Ovi primjeri pokazuju duboke prijepore i neprocesuiranost odnosa s riječkom recentnom prošlošću, pa odatle i potrebu da se upravo kulturom postavi pitanje „šta je Rijeka Riječanima?“.

Neki sugovornici kritizirali su riječki kulturni program te selekciju umjetnika i projekata iz dvaju aspekata. S jedne strane, neki smatraju da je program bio nedovoljno uključiv – posebice da nije dovoljno uključio Fiumane i promišljanje o svojevrsnoj traumatičnoj podijeljenosti grada, a upravo je EPK mogao biti „poligon za pacificiranje, za približavanje, za otvaranje novih mogućnosti“. S druge strane, mogao se čuti komentar u smislu da se EPK koncept kulture priklonio modelu „profit i zabava“ zaodijevajući kritiku neoliberalnim diskursom komodifikacije kulture. Međutim, recentni članak koji se temelji na analizi programskih smjernica, istaknuo je da se riječki kulturno-umjetnički EPK program odmaknuo od velikih umjetničkih spektakla i uključio razine susjedstva, kvartove, mikrolokalne sredine koristeći „participacijske umjetničke prakse koje su se usmjerile na gradnju kapaciteta“ (Ganga i dr., 2021.). Slične uvide o, riječima naših sugovornika, „aktivnom građanstvu“, „educiranju“, osvješćivanju, „osamostaljivanju“ građana različitim programima i uključenosti u programe, donosi i naše terensko istraživanje.²⁵ Okolnosti pandemije dodatno su tome pridonijele s obzirom na to da su međunarodna gostovanja bila otkazana pa se program više usmjerio prema lokalnim umjetnicima preoblikovanjem programa prema sudioništvu i radu s publikom. I upravo u tome odmaku koji je bio već impliciran u EPK programu, a onda i potenciran kriznim okolnostima, autori Ganga i dr. (2021.) vide pomak koji će značajno obilježiti daljnju retoriku i smjernice kulturnih politika EPK-a – odmak od „gotovih formula“ kulturno usmjerene regeneracije „kreativnog neoliberalnog grada“ prema nosivom naglasku na lokalno i participacijsko.

Ono na što su se mnogi referirali govoreći o gradu jest pozitivna percepcija kulturnog kompleksa Benčić. Od svog zatvaranja ta je deindustrijalizirana zona, prisjećaju se naši sugovornici, ubrzano propadala tvoreći u urbanom imaginariju prostor nesigurnosti, kontaminiranosti nelegalnim radnjama i konzumiranjem zabranjenih supstanci, marginalnosti, iako je riječ o prostoru smještenom u širem središtu grada, nasuprot Željezničkom kolodvoru Rijeka koji je za mnoge predstavljao prvi susret s gradom. Promjena doživljaja ovoga gradskog prostora razvidna je u mnogim intervjuima: poticajem revitalizacije ovoga dijela grada pokrenute EPK projektom obnovljena je zgrada

²⁵ U tom smislu su učinak u Rijeci imali i brojni programi „razvoja publike“ i učenja sudioništva koji su se odvijali u pripremnim godinama (program Učionica, Civilne inicijative, Zeleni val, RiHub i dr.) (Rijeka2020, 2020.) i koji zahtijevaju zasebnu analizu i kao koncepti i po svojem učinku.

Željezničkog kolodvora, „uredila se i željeznička stanica, pa je masa restorana stasala uokolo, kafića, klubova“. Drugim riječima, uređeni prostor postaje privlačan za nove ugostiteljske ponude koje se vežu uz povećani broj ljudi koji posjećuju obnovljeni kulturni kompleks. Osim toga, kazivači naglašavaju kako se u okviru kompleksa stvara novi javni prostor između obnovljenih objekata, „vanjski prostor“ koji će nekima biti privlačniji od muzejskih ili knjižničnih sadržaja jer „kulturne institucije, iskreno rečeno, neće svi posjetiti“. Stoga je važno oblikovati i novi javni prostor, gdje će se „to sve onda događati“. Tijekom početnih terenskih istraživanja prostor između zgrada u obnovi bio je parkiralište iza gradilišne ograde prilikom prvotnog dolaska, da bi u proljeće 2022. godine već bio oblikovan park s klupama, hortikulturno uređen s posijanom travom, i dalje, doduše, zaštitno ograđen dok ne izrastu posađene biljke, ali već naznaka javnog prostora koji stvara ugođaj za boravak građana. U intervjuima se upućivalo na još jedan efekt obnove i industrijske baštine i javnog prostora, a to je gentrifikacija, iskazana podizanjem cijena okolnim nekretninama, povećanjem cijena stanova. U oba opisana momenta, na koje upućuju kazivači, prepoznamo znatnu promjenu doživljaja tog dijela grada, odnosa prema njemu i projekcija budućih načina korištenja. Urbanistički je realizirano proširenje centra, odnosno produživanje centra koji se tradicionalno definirao Korzom, a odakle je samo nekoliko minuta hoda do novoga Art-kvarta. „Proširilo se u svijesti građana taj pojam centra“, detektiraju neki od korisnika tog prostora, pri čemu Art-kvart i mimo EPK programa postaje lokacija za različita događanja festivale, adventska događanja i okupljanja. Međutim, s druge strane, obnova kompleksa vodi i načelnom pitanju identiteta centra grada – unatoč obnovljenom kompleksu na kojemu je fokus i pozitivan stav, pa i unatoč Korzu koji se održava, centar se u smislu stare gradske jezgre uvelike percipira u brojnim intervjuima kao zapušten, neodržavan i sve više depopuliran s obzirom na to da mnogi iseljavaju u tzv. Riječki prsten (naselja uz grad Rijeku) gdje su bolji uvjeti stanovanja (prostranije, zelenije i ugodnije), a centar se prepušta apartmanizaciji. Takvi komentari kontekstualno se u razgovorima vezuju uz još jedno pitanje riječkoga identiteta – ono o potencijalu turističkog razvoja: kazivači komentiraju da je EPK bila prilika i za razvoj turizma, navode da su se brojni stanovi u centru adaptirali u očekivanju EPK-a i da će, posljedično, to izmijeniti sliku grada. Iako turistički učinak EPK-a zbog pandemijskih okolnosti nije realiziran u mjeri u kojoj je mogao biti pokrenut, turistički identitet Rijeke u budućnosti će zasigurno biti obilježen i činjenicom da je grad upisan na mapi europskih gradova kulture.

8. Rijeka nakon Rijeke 2020

Dobivanje statusa Europske prijestolnice kulture svojevrsna je „velika gesta“, status dobiven odozgo, koji urbanu budućnost projicira u definiranu godinu održavanja prema jasnoj točki u budućnosti. Vrijeme pripreme za EPK razdoblje je koje daje priliku za preispitivanje grada i aktivno stvaranje mijene identiteta. Analiza dokumenata EPK Rijeka 2020. i terenskih kazivanja pokazuje da se pripremom EPK-a aktivira temporalna agencnost kolektiva, intenzivira se promišljanje budućnosti, remitologizacija, su-

očavanje s tekućim i uobičajenim identitetskim karakterizacijama, kao i otvorenije te kreativnije razmišljanje o mogućnostima. Kultura je u okviru EPK-a upravo taj alat za nove mogućnosti koje se „ubrzavaju“ pripremom. Pritom se od zamišljanja budućnosti do realizacije u samoj EPK godini događa niz pregovaranja, izmjena i prilagođavanja životnim i gradskim kontekstima i situacijama, od pregovaranja različitih interesa javnosti do suočavanja s neočekivanim – otkazivanje programa u ožujku 2020. godine uslijed pandemije neočekivana je globalna okolnost bez presedana, praćena osjećajem „zabijanja u zid“, odustajanja i „propuštene prilike“, zaustavljanja koraka prema budućnosti. Nada se pretvorila u apatiju, a pozitivna očekivanja u neizvjesnost. Neizvjesnost je imanentan segment budućnosti, no globalni „vrijemeprostor“ pandemije bio je obilježen upravo i samo neizvjesnošću.

EPK možemo imenovati i specifičnim lokalnim, „vernakularnim vrijemeprostorom“ u kojemu grad tijekom godina (priprema, iščekivanja) stvara specifičnu afektivnu atmosferu (nada, radost, ponos, oduševljenje) i prakse (razvijanje sudionništva, organizacije, koordinacije, obnova industrijske baštine, festivali, izložbe, volontiranje), odnosno slična kolektivna iskustva i percipiranje bolje, svjetlije budućnosti. Prijavna knjiga EPK i segmenti ideja koji su utkani u druge gradske dokumente koje smo analizirale upućuje na očekivanje kulturnih promjena koje će transformirati identitet Rijeke, a terensko istraživanje pokazuje da nova kulturna infrastruktura doista mijenja percepciju dijela grada, pokreće nove urbane procese i izaziva novi doživljaj kulture koja, iako u formi EPK pokrenuta odozgo, ima intenciju kapilarno djelovati na nove prakse. Programska knjiga iz 2020. godine postaje svojevrsni *arhiv budućnosti*: u njoj su pohranjene ideje i aktivnosti, zasade onih praksi koje se željelo razvijati (npr. sudionički programi s građanstvom) u smislu potencijala za neku bolju budućnost. No, i u doslovnom smislu postaje arhiv budućnosti, kolikogod to oksimoronski zvuči, jer se pohranjuje ono što se nije dogodilo. Programska knjiga iz 2020. već predviđa i „nasljeđe EPK“, a jedan segment toga definiranog i željenog nasljeđa je i „kultura koja traje“. U tom će se smislu odjeci EPK-a pratiti u vremenu koje dolazi, u budućnosti, kako u smislu materijalnog nasljeđa (kulturne infrastrukture u urbanom tkivu), tako i nematerijalnog nasljeđa onih sastavnica EPK-a koje su se aktivno stvarale – povezivanja i participacije građana, volontiranja u kulturi, gradnje povjerenja, učenja o suvremenoj kulturi – sve zajedno dugoročno daje podlogu i priliku za resemantizaciju riječkog identiteta.

Literatura i izvori:

1. Agencija VLM. (2013). Potpisan sporazum o uređenju riječkog kompleksa Benčić. *Poslovni.hr*, 2. svibnja 2013. <https://www.poslovni.hr/hrvatska/potpisan-sporazum-o-ureenju-rijeckog-kompleksa-bencic-239539>. (Pregledano 16. kolovoza 2022.).
2. Anderson, B. and Holden, A. (2006). Affective Urbanism and the Event of Hope. *Space and Culture*, 11 (2): 142-159.
3. Aničić, E. (2014). *Riječka industrijska priča – R.I.P.* Rijeka: Muzej grada Rijeke.
4. Appadurai, A. (2013). *The Future as Cultural Fact. Essays on the Global Condition*. London: Verso.
5. Benčić, L. (2020). Rijeka 2020. – Europska prijestolnica kulture projekt je koji više ne postoji. Gotovo svi zaposlenici zaduženi za provedbu dobili otkaz. *Jutarnji list*, 19. travnja 2020. <https://www.jutarnji.hr/kultura/art/rijeka-2020-europska-prijestolnica-kulture-projek-je-koji-vise-ne-postoji-gotovo-svi-zaposlenici-zaduzeni-za-provedbu-dobili-otkaz-10219630>. (Pregledano 18. kolovoza 2022.).
6. Bernard, H. R. and Gravlee, C. C. (Eds) (2015). *Handbook of Methods in Cultural Anthropology* (2. izdanje). Lanham: Rowman & Littlefield.
7. Boym, Svetlana (2001). *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
8. Bryant, R. and Knight, D. (2019). *The Anthropology of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Bryman, S. (2012). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.
10. Crapanzano, V. (2004). *Imaginative Horizons*. Chicago: University of Chicago Press.
11. Čapo, J. (2021.-2022). Multikulturalnost Rijeke I, II, III; Participacija lokalne zajednice u Rijeci i nasljeđe EPK 2020. *Urban Futures Blog*, www.citymking.eu/rezultati.
12. Černelić Krošelj, A. M.; Jelavić, Ž. i Rožman, H. (Ur.) (2011). *Kulturna dediščina industrijskih panog/ Industrijska kulturna baština, 11. usporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/ 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
13. Doričić, R.; Škrbić Alempijević, N. i Rinčić, I. (2020). Grad, industrija i zdravlje. Naracije lokalnoga stanovništva o koksari u Bakru. *Etnološka tribina*, 50: 89-110.
14. Dubrović, E. (Ur.) (2001). *Riječka luka – povijest, izgradnja, promet*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
15. Dubrović, E. (2020). *Palača šećera. Rijeka 1719. – 2020. Vodič kroz stalni postav*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
16. Dukovski, D. (2010). *Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918. – 1947.)*. Zagreb: Leykam international d.o.o.
17. European Commission. (2017). *European Capitals of Culture 2020 to 2033. A guide for cities preparing to bid*. Bruxelles: European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture.

18. Ganga, R. N.; Wise, N. and Perić, M. (2021). Exploring implicit and explicit cultural policy dimensions through major-event and neoliberal rhetoric. *City, Culture and Society*, 27 (2).
19. Guljin Zrnić, V. i Poljak Istenič, S. (2022). Etnologija i kulturna antropologija budućnosti. Koncepti za istraživanje nečega što (još) ne postoji. *Narodna umjetnost*, 59 (1): 137-162.
20. Florida, R. (2002). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
21. Garcia, B.; Melville, R. and Cox, T. (2010). *Creating an Impact: Liverpool's Experience as European Capital of Culture*. Liverpool: University of Liverpool. [https://www.liverpool.ac.uk/media/livacuk/impacts08/pdf/pdf/Creating an Impact - web.pdf](https://www.liverpool.ac.uk/media/livacuk/impacts08/pdf/pdf/Creating_an_Impact_-_web.pdf). (Pregledano: 13. rujna 2022.)
22. Grad Rijeka. (2013). *Strategija kulturnog razvitka grada Rijeke 2013. – 2020*. Rijeka: Grad Rijeka – Gradsko vijeće.
23. Harvey, D. (2001). *Spaces of Capital*. New York: Routledge.
24. Handelman, D. (1990). *Models and Mirrors. Towards and Anthropology of Public Events*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
25. Krätke, S. (2012). *The Creative Capital of Cities: Interactive Knowledge Creation and the urbanization Economies of Innovation*. London: Wiley – Blackwell.
26. L. T. (2018). Rijeka – velegrad od 400 tisuća ljudi. Kako su stručnjaci Ekonomskog instituta '70-ih vidjeli Rijeku u novom mileniju. *Novi list*, 6. listopada 2018. <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/rijeka/rijeka-velegrad-od-400-tisuca-ljudi-kako-su-strucnjaci-ekonomskog-instituta-70-ih-vidjeli-rijeku-u-novom-mileniju/>. (Pregledano 10. kolovoza 2022.)
27. Landry, C. and Bianchini, F. (1995). *The Creative City*. London: Demos.
28. Landry, C. (2000). *The Creative City. A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
29. Mimica, V.; Mrduljaš, M. i Turato, I. (2022). *Fiume fantastika*. Zagreb: Sveučilište u Rijeci.
30. Pajvančić-Cizelj, A. (2019). Struggling with the title. A capital of culture at the superperiphery of Europe, in: Petrović, J. i Backović, V. (Eds.). *Experiencing Post-socialist Capitalism. Urban Changes and Challenges in Serbia*. Beograd: University of Belgrade, 127-148.
31. Pandža, K. (2021). *Harterom bez harte*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
32. Patel, K.K. (2013). *The Cultural Politics of Europe*. London – New York: Routledge.
33. Peck, J. (2005). Struggling with the Creative Class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (4): 740-770.
34. Perinčić, T. i Milčić, A.-M. (2019). *D'Annunzijeve mučenica*. Rijeka: PPMHP.
35. Puljar D'Alessio, S. (2018). *Mi gradimo brod, brod gradi nas. Etnografija organizacije brodogradilišta 3. maj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
36. Rijeka 2020. (2020). *Program Rijeka 2020 Europska prijestolnica kulture. 2. prošireno izdanje*. Rijeka: Grad Rijeka.

37. Ringel, F. (2016). Can Time Be Tricked? A Theoretical Introduction. *The Cambridge Journal of Anthropology*, 34 (1): 22-31.
38. Ringel, F. (2018). *Back to the Postindustrial Future. An Ethnography of Germany's Fastest-Shrinking City*. New York, Oxford: Berghahn.
39. Rogić, I.; Lamza-Posavec, V.; Klemenčić, M.; Kovačević-Pašalić, R. (1996). *Rijeka – baština za budućnost*. Rijeka: Grad Rijeka, Odjel uprave za urbanizam, ekologiju i gospodarenje zemljištem.
40. Salazar, N. B.; Timmerman, C.; Wets, J.; Gama Gato, L.; Van den Broucke, S. (Eds.) (2017). *Mega-Event Mobilities: A Critical Analysis*. London – New York: Routledge.
41. Scott, A. (2006). Creative cities: conceptual issues and policy questions. *Journal of urban affairs*, 28 (1): 1-17.
42. Selection panel (2016). *Selection of the European Capital of Culture in 2020 in Croatia. Final Report*. Zagreb: The Ministry of Culture of the Republic of Croatia.
43. Smith, A. (2012). *Events and urban regeneration*. New York: Routledge.
44. TIM RI:2020. (2016). *Rijeka 2020: Luka različitosti. Knjiga prijave*. Rijeka: Grad Rijeka.
45. Urbana aglomeracija Rijeka. (2017). *Strategija razvoja Urbane aglomeracije Rijeka za razdoblje 2016.–2020. godine*. Rijeka: Gradsko vijeće Grada Rijeke.
46. Uredništvo Portala hrvatske tehničke baštine. (2017). “Luka Rijeka d. d.”, u: *Hrvatska tehnička enciklopedija*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://tehnika.lzmk.hr/luka-rijeka-d-d/>. (Pregledano 14. kolovoza 2022.).

Rijeka 2020: Resemantization of the City Identity by Culture

Nevena Škrbić Alempijević

*Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Ethnology and Cultural Anthropology,
Croatia*

e-mail: nskrbic@ffzg.hr

Valentina Gulin Zrnić

Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb, Croatia

e-mail: gulin@ief.hr

Abstract

Rijeka held the title of European Capital of Culture in 2020. The authors define the year-long preparation and events planned for 2020 as a framework for questioning the city's identity through culture driven regeneration. The temporal dimension, the fact that ECOC is an opportunity to think about the future of the city, is important in the process. The article includes, along with the theoretical and methodological introduction, a comprehensive presentation of the vision of Rijeka as defined in the bidbook and ECOC program, as well as in other strategic city documents. The authors also interpret experiences of the citizens of Rijeka and their opinions about the role of the ECOC for redefining the city's identity.

Key words: European Capital of Culture, Rijeka, urban futures, postindustrial city, redefining of the identity of the city.